УДК 340.12:321.011
В. М. Бесчастний, А. Є. Шевченко, О. М. Ситник

ПРИНЦИП СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ОСНОВА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розглянуто та проаналізовано конституційний принцип суверенітету як важливого підґрунтя розвитку державотворення. Особливу увагу приділено творчості Ж. Бодена – основоположника вчення про «народний суверенітет».

Загальновідомо, що основними складовими цивілізованого суспільства є демократизм, незалежність і суверенітет. Зокрема, поняття суверенітету відоме конституційній теорії і практиці всіх країн, хоч існують різні та досить далекі від його традиційного тлумачення. Зазвичай принцип суверенітету асоціюється з визначенням самого сенсу державності. Це зумовлює його, по суті, універсальне політико-правове значення. Державний суверенітет, безпосереднім носієм якого є державна влада, – одна з найважливіших проблем юридичної науки. Цей аспект і визначає актуальність даного дослідження.

Нині питанням суверенітету та державної ідеології приділяється значна увага. Ціла низка вчених – від Ж. Бодена і Н. Макіавеллі і до К. Жоля, О. Картунова, В. Касьяна, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Коркунова, І. Куян, В. Мельника, І. Троян, Г. Федущак-Паславської та ін. – зробили досить значний внесок у розроблення зазначеної тематики. Проте існує багато альтернативних і дискусійних поглядів на дану тему, тому автори статті на підставі різноманітних наукових джерел розглядають принцип суверенітету в новому руслі – в контексті його конституційності. У цьому й полягає наукова новизна статті.

Ідея суверенітету державної влади розглядається як історична, сучасна та перспективна. Як історична ця ідея розширила межі пізнання у сфері державотворення, стала базовим компонентом теорії державного суверенітету. Як сучасна дана ідея тісно переплітається з ідеями народного суверенітету, суверенітету нації, ідеєю державотворення. До того ж, суверенітет є якісною характеристикою державної влади. Перспективи ідеї суверенітету державної влади пов'язані з проблемою національної безпеки, глобалізації та світового співтовариства [1, с. 6]. Питання теорії та практики державного суверенітету в останні роки набули в нашій державі особливого значення. Україна як демократична держава вимагає якісно нового рівня осмислення та оцінки цієї важливої державно-правової категорії з позицій теорії та історії держави і права.

© Бесчастний В. М., Шевченко А. Є., Ситник О. М., 2011

У цьому контексті українська теоретико-правова наука в сучасних умовах характеризується наявністю певних протиріч. Так, з одного боку, спостерігається відмова від догматичних підходів та розвиток вільної науково-теоретичної думки, а з іншого – помітне відставання від юридичної практики, неможливість запропонувати наукове обґрунтування об'єктивних процесів, що відбуваються в державі та суспільстві [2, с. 59]. Як правило, у юридичній літературі державний суверенітет розуміють як незалежність державної влади від будь-якої іншої влади всередині країні та поза нею [3, с. 7].

Поняття «державний суверенітет» формувалося наприкінці середніх віків. У ті часи воно було потрібно для того, щоб у державі відокремити публічну владу від влади церкві, надати їй у суспільстві виняткового, монопольного значення. Отже, суверенітет має сприйматись як один із показників досконалості держави, того, що вона стає розвинутою інституцією. На сучасній стадії розвитку цивілізації суверенітет є невід'ємною ознакою держави.

Слово «суверенітет» походить від слова «суверен» – той, що має всю повноту влади, отже, є незалежним від будь-яких сил і обставин. Визначення суверенітету верховною владою відіграло свого часу позитивну роль в об'єднанні держав, подоланні феодальної роздробленості, зміцненні миру між державами. Італійський політик та історик Н. Макіавеллі трактував суверенітет як всевладдя, абсолютну, ніким не обмежену волю монарха. Термін «суверенітет» французького походження й буквально означає «верховна влада». Відтак, суверенітет держави визначається як політична й правова властивість державної влади, що відрізняє її незалежність від усякої іншої влади – всередині країни та за її межами – і полягає в праві держави самостійно вирішувати свої справи [4, с. 604]. Суверенітет – одна з найбільш давніх категорій конституційного права. За часів середньовіччя суверенами вважалися монархи. У XVI ст. видатний мислитель Ж. Боден висунув концепцію народного суверенітету, за якою джерелом влади в будь-якій державі є народ. Відповідно, суверенітет і незалежність держави означали, що її влада є верховною, повною, самостійною та неподільною у відносинах, що мають місце в межах кордонів держави, а також її незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами [5, с. 30]. Суверенітет, згідно з твердженням Ж. Бодена, полягає в сукупності вільних і розумних істот, що складають народ. Носієм же суверенітету виступає правитель [6, с. 128–129]. Відповідно до твердження М. Коркунова, для Ж. Бодена на землі після Бога немає нічого більш великого, ніж суверенні правителі, встановлені Богом ніби в якості намісни-

ків, щоб управляти іншими людьми. Той, хто не поважає правителя, не поважає Бога [7, с. 111]. Будучи ідеологом абсолютизму, Ж. Боден стверджував, що держава влаштована Богом щоб надати державі те, що є особистою власністю [8, с. 92–93]. Тобто вважаючи божественні та природні закони визначальними засадами функціонування держави, мислитель одночасно підходив до основ ідеологічного сприйняття буржуазної держави та її права.

Політичним ідеалом Ж. Бодена була світська держава, яка забезпечувала б права та свободи всіх громадян, а найкращим засобом для підтримання порядку він уважав сильну монархію. Під суверенною державою Ж. Боден розумів верховну й необмежену державну владу, протиставляючи таке розуміння середньовічній феодальній державі [9, с. 192]. Якщо Ж. Боден пов'язував суверенітет із його носієм (суб'єктом) – монархом-сувереном, що ототожнювався з державою, то Г. Гроцій розмежував ці два поняття, увівши категорії «загальний суб'єкт» суверенітету (держава) і «власний суб'єкт», під яким розумів безпосереднього носія суверенітету. У XVII ст., розглядаючи правову ідею державного суверенітету, С. Пуфендорф висуває два відомі нам його елементи – внутрішній і зовнішній. Розвинувши й систематизувавши ідеї Ж. Бодена, С. Пуфендорф прийшов до висновку, що державний суверенітет потрібний для захисту території та громади від зовнішнього втручання [10, с. 45, 47]. Таким чином, Ж. Боден, Г. Гроцій і С. Пуфендорф уперше заклали принципи народного (державного) суверенітету як важливої засади буржуазної державної ідеології.

На відміну від західних держав, де ідея суверенітету була покликана обґрунтувати й встановити владу держави через утвердження верховенства королівської влади в боротьбі проти папства й імператора, у Росії XVI–XVII ст. основним завданням державної влади була організація населення та встановлення порядку на великих просторах країни, тому якості державної влади та держави виражалися тут через поняття верховної влади й самодержавства. Щодо розвитку на той час державницьких ідей в Україні дослідники справедливо відзначають, що за тих історичних умов, коли українці не мали власної державності, коли влада на їх землях належала польському королеві, не могло обґрунтовуватись верховенство «царства». Адже доводити необхідність зміцнення влади польського короля на той час означало виступати проти цілей боротьби українського народу. Але вже починаючи з часів гетьманської доби ідеї державності стають основною темою праць українських мислителів і державних діячів і починає складатися розуміння необхідності досяг-

нення верховенства та незалежності влади. Ідеологів української державності початку XX ст. – В. Липинського, М. Міхновського, С. Дністрянського, Д. Донцова – хвилюють питання самостійності та незалежності української держави, утвердження української нації, української ідеї, національного суверенітету [11, с. 86-87, 89]. Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався появою низки ідеологічних концепцій, котрі тією чи іншою мірою розвивали ідею державної незалежності України. Характерно, що ця думка розгорталась двома умовно розрізненими і одночасно взаємодотичними шляхами: 1) як відстоювання політичних свобод та парламентського конституціоналізму західного зразка, федеральної побудови держави, яка давала б низку політичних прав Україні (без повного розриву з Росією (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Костомаров і С. Подолинський) і 2) як обґрунтування самостійності України, заперечення ідеї об'єднання слов'янства під російською гегемонією (М. Міхновський та ін.).

Нині ст. 1 Конституції України проголошує: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна і правова держава» [12, с. 4]. Конституція України закріпила механізм реалізації суверенної державної влади в Україні на засадах суверенітету народу (ст. 5), принципів верховенства права (ст. 8) та розподілу влади (ст. 6). Будучи суверенною, державна влада діє в певних рамках. Зокрема, Конституція України встановила нормативні та організаційні межі діяльності державної влади в Україні. Так, нормативні обмеження означають функціонування органів державної влади в межах встановлених законом повноважень (ст. 19).

Відповідно до реалізації суверенітет поділяється на три основні типи: державний, народний і національний. Вони не тотожні, бо кожен із них має свій власний самостійний суб'єкт: державний – державу, народний – народ, національний – націю. Усі ці суверенітети органічно пов'язані й тісно переплетені. У мононаціональній державі національний, народний і державний суверенітет збігаються, знімаючи основні протиріччя й проблеми. У багатонаціональній державі діалектика їх взаємовідносин досить складна [13, с. 604]. Державний суверенітет – верховенство державної влади у своїй країні та її незалежність у зовнішньополітичній сфері. Національний суверенітет – повновладдя нації, її політична свобода, реальна можливість визначити характер свого національного життя. Народний суверенітет – повновладдя народу, контролювання ним соціально-економічних і політичних засобів, котрі забезпечують участь громадян в управлінні суспільством і державою. Б. Кістяковський, розглядаючи принцип обмеження державної влади в

конституційній державі, зауважив, що принцип народного суверенітету насамперед передбачає верховенство народу [14, с. 145–146]. В. Копєйчиков, розглядаючи питання, пов'язані з безпосередньою реалізацією влади самим народом, звернув увагу на співвідношення теорії народовладдя, народного суверенітету з теорією «розподілу влади» [15, с. 65]. Загалом же головним виразником суверенітету народу є держава, що поставила за мету формування правового, демократичного суспільства.

Державний суверенітет є необхідною умовою існування держави як міжнародного партнера та гарантією територіальної цілісності. Сформувавшись історично, він став необхідним атрибутом держави та гарантом принципу невтручання одних незалежних держав у справи інших. У конституціях багатьох незалежних держав зазначається, що державний суверенітет ґрунтується на принципах єдності й неподільності території та недоторканності територіальних кордонів [10, с. 43]. У вчених немає єдиної думки щодо суб'єкта, що володіє суверенітетом. Одні вважають, що суверенітетом володіє держава в цілому, тобто його система органів у центрі та на місцях. Інші відносять суверенітет до властивості державної влади в процесі її появи. Причому, деякі вбачають появу такої властивості влади лише у вищого представницького державного органу (президента, парламенту), а інші наділяють такою властивістю всі державні органи. Суверенітет належить у цілому до держави, її вищої державної влади, а не до її окремих адміністративно-територіальним одиниць. Після розпаду СРСР деякі обласні, міські та районні Ради депутатів оголошували себе «суверенними» і намагалися «піти» від впливу центральних державних органів, не виконувати прийнятих ними законів і підзаконних актів. Ці грубі помилки пояснюються окремими керівниками як шлях до подальшого розвитку демократії і децентралізації місцевих державних структур. Суб'єктами суверенітету можуть бути не тільки держави в особі їх вищого органу державної влади, а й народи, нації, народності [16]. Забезпечувати принцип суверенітету мають законодавча, виконавча та судова гілки влади [17, с. 24–25]. Так, зокрема, перше конституційне повноваження Кабінету Міністрів України передбачає, що він «забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України» [18, с. 212]. Процес забезпечення принципу суверенітету законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади певною мірою досягається завдяки суверенітету самих цих гілок влади [19, с. 68]. У той же час визначальною засадою реалізації принципу суверенітету виступає Конституція. Згідно з Конституцією України кожна з трьох гілок влади – законодавча, виконавча і судова – діє самостійно, відповідно до визначеної зако-

ном компетенції. При цьому вони наділені певними засобами впливу одна на одну (організаційно-функціональні обмеження), що має на меті забезпечення ефективного виконання державних функцій і утримання органів влади від порушень законності. Це стосується судової гілки влади, котра покликана встановлювати справедливість, і насамперед єдиного органу конституційної юрисдикції України – Конституційного Суду України, який забезпечує принцип верховенства права.

Таким чином, суверенітет є одним із конституційних принципів держави. Учення про суверенітет виникло і розвивається як складова частина теорії держави і права та конституційного права.

Загалом принцип суверенітету відіграє визначальну роль у процесі державотворення, оскільки суверенітет держави – це її здатність самостійно здійснювати свої функції на власній території та за її межами, у рамках міжнародних відносин. Державний суверенітет характеризується передусім верховенством державної влади та незалежністю держави. При цьому процес державотворення виявляє найбільш суттєві особливості суверенітету певної нації та держави.

У ході подальшого розроблення даної тематики автори ставлять собі за мету більш ґрунтовне вивчення всіх аспектів суверенітету, пов'язаних із процесом державотворення в Україні.

Список літератури: **1.** Федущак-Паславська Г. М. Політико-правова ідея суверенітету державної влади та її реалізація в державотворенні України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г. М. Федущак-Паславська. – Л., 2000. – 19 с. **2.** Клименко М. М. Етапи становлення ідеї народного суверенітету в контексті розвитку правової держави / М. М. Клименко, І. В. Литвин // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30 трав. 2008 р.). – Ч. 1. – Запоріжжя : Юрид. ін-т ДДУВС, 2008. – С. 59–62. **3.** Белевцева В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості / В. Белевцева // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 7–10. **4.** Касьян В. Суверенітет держави / В. Касьян // Мала енциклопедія етносуверенітету ; за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с. **5.** Основи конституційного ладу України / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков, В. В. Медведчук. – К. : Либідь, 1997. – 206 с. **6.** История политических и правовых учений : хрестоматия / под ред. Г. Г. Демиденко. – Х. : Факт, 1999. – 1080 с. **7.** Коркунов Н. М. История философии права / Н. М. Коркунов. – [Изд.7-е, испр.]. – М. : КРАСАНД, 2011. – 440 с. – (Из наследия мировой философской мысли: социальная философия). **8.** Філософія права : [навч. посіб.] / О. О. Бандура, С. А. Бубляк, М. Л. Заінчковський [та ін.] ; за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 326 с. **9.** Жоль К. К. Философия и социология права : учеб. пособие / К. К. Жоль. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 480 с. – (Б-ка Studiorum). **10.** Троян І. Сутність державного суверенітету у правовій теорії Ж. Бодена та С. Пуфендорфа / І. Троян // Зб. наук. праць Львів. держ. ін-ту новітніх техноло-

гій та упр. ім. В ячеслава Чорновола. Сер. Юрид. науки / за заг. ред. О. І. Сушинського. – Вип. 4. – Л. , 2010. – С. 43–48. **11.** Куян І. А. Розвиток вчення про суверенітет в українській та російській конституційно-правовій думці дорадянського періоду / І. А. Куян // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 86–90. **12.** Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с. **13.** Картунов О. Суверенітет / О. Картунов // Мала енциклопедія етнодержавства / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с. **14.** Кистяковский А. Ф. Государство правовое и личность / А. Ф. Кистяковский // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 141–159. **15.** Копейчиков В. В. Народовластие и социалистическое / В. В. Копейчиков. – К. : Україна. 1991. – 280 с. **16.** Головко А. А. Современные проблемы государственного суверенитета в Республике Беларусь [Електронний ресурс] // Право и политика. – 2000 – № 1. – Режим доступу: http://elib.org.ua/internationaliaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1095956178&archive=&start_from=&ucat=10&. **17.** Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; пер. з англ. Р. Семківа. – К. : Києво-Могилянська акад., 2008. – 385 с. **18.** Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право. 2008. – 728 с. **19.** Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманга ; пер. з англ. А. Іщенка. – К. : Києво-Могилянська акад., 2007. – 208 с.

Надійшла до редколегії 21.06.2011

Рассмотрен и проанализирован конституционный принцип суверенитета как важной основы развития создания государства. Особенное внимание уделено творчеству Ж. Бодена – основоположника учения о «народном суверенитете».

The constitutional principle of sovereignty as an important basis for the development of the creation of the state Considered and analyzed. Special attention given to the work of J. Bodin's plan acceptable – founder of the doctrine of «national sovereignty».

УДК 338.2(477)

Є. В. Ковальов

Сучасні напрямки зміцнення економічної безпеки України

Розкрито причини подальшого економічного відставання України від країн-конкурентів, послаблення економічної безпеки країни. Досліджено інноваційні напрямки розвитку економіки, енергетичної безпеки і організаційно-економічні заходи протидії корупції, на підставі яких запропоновано шляхи укріплення економічної безпеки України.

20 років незалежного існування для держави – з одного боку, невеликий період, а з іншого – цілком достатній для стрім-

© Ковальов Є. В., 2011

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ВІСНИК Харківського національного університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 2 (53) 2011
Спеціальний випуск
НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ – 20 РОКІВ

Наукова збірка
є переможцем конкурсу
на кращі наукові
періодичні видання
у системі МВС України
у 2009 році

Харків 2011

ЗМІСТ

Бандурка О. М.
Від Декларації про державний суверенітет
до Конституції України 8

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Греченко В. А.
Етапи державотворення незалежної
України (1991–2011 рр.) 11
Бесчастний В. М., Шевченко А. Є., Ситник О. М.
Принцип суверенітету як визначальна основа
державотворення 20
Ковальов Є. В.
Сучасні напрямки зміцнення економічної
безпеки України 26
Московець В. І.
Громадськість як інститут громадянського суспільства 37
Богачов С. В.
Особливості процесу формування правової
культури в Україні 43
Деменко О. І.
Правова свідомість: поняття та суттєві ознаки 48
Миколенко В. А.
Роль органів прокуратури в реалізації функцій
держави в сучасних умовах державотворення
в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення 56
Лапа М. М.
Національно-визвольна революція в Україні
1990–1991 рр. як продукт соціального руху
багатовекторною мережною структурою 64
Макарчук В. С.
Облаштування західних кордонів Української РСР
(вересень 1939 – 22 червня 1941 рр.) 69
Футрійчук Д. Д.
Парламентські вибори 1911 р. у Галичині
та діяльність українських послів у Відні 1911–1914 рр. 76